ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО.

(Львів).

ШЕВЧЕНКОВА ПОДОРОЖ ПО ВОЛИНІ 1846 РОКУ.

В Шевченковому життєпису є одна прогалина, що досі зостається невиповнена. Маю на увазі його археологічну екскурсію на Волинь у кінці 1846 р. (з кінця вересня до кінця грудня) на доручення київської археологічної комісії, чи то так званої Тимчасової Комісії для розбору стародавніх актів. Звідомлення, що представив Шевченко комісії по повороті з екскурсії, затратилося з усіма додатками — малюнками й записами, мабуть у звязку з переполохом, викликаним його арештуванням у 1847 р. Затратилося сливе безслідно — дійшло до нас припадково лише кілька малюнків, що зробив Шевченко підчас сеї подорожи.

І от тимчасом як перебування й праця Шевченкова на Київщині й на Лівобережжі відомі більш-менш докладно, волинський період поетового життя й досі невияснений. Нічого нам не принесли для роз'яснення сього періоду й архівні знахідки останніх, пореволюційних років.

Збільшилися наші відомості, напр., про Шевченкову археологічну подорож по Полтавщині й Чернигівщині завдяки матеріялам, що опублікував М. Новицький у кн. 1 — 2 «України» 1925 р. (власноручні Шевченкові нотатки підчас сеї подорожи), але про волинську подорож доводиться повторити сумні слова покійного Ореста Левицького, автора цінної статті «Археологическіе экскурсии Шевченка в 1845—1847 г.г.» («Киевская Старина», 1894 г., кн. 2): «Які саме місцевості відвідав поет-маляр і які пам'ятки старовини оглянув — невідомо» (ст. 240). Можна, правда, трохи прояснити сю справу на підставі досі опублікованого матеріялу, і се буде предметом моєї невеличкої замітки, чи краще — пригадки для біографів Шевченкових. Як се не дивно, але ніхто з них досі не звернув належної уваги на той першорядний життєписний матеріял, який дають російські повісті Шевченка.

Передовсім зовсім поминув сей матеріял сам О. Левицький, а пізніше й О. Кониський. Останній, що правда, загалом досить уважно використав життєписні вказівки згаданої літературної спадщини поета, але чомусь переочив те, що дає вона саме для волинського періоду. А дає чимало. Є в ній

і вказівки на ітинерій Шевченка по Волині й згадки про його роботу, думки та вражіння підчас подорожи. Через брак инших відомостей отсі вказівки є для нас тим цінніші й цікавіші, хоч як вони неповні й уривкові. Знаходимо їх у двох повістях, що написав Шевченко наприкінці заслання в 1855 — 56 рр. «Варнак» і «Прогулка с удовольствием и не без морали» (або первісно «Матрос»).

В першій повісті оповідає Шевченко, як він стрінувся в «Соляній Защиті» з волинським земляком — дідом, колишнім каторжником, що жив уже на засланні, урядивши свою оселю зовсім на український лад. Хатина дідова нагадала поетові і знадвору й зсередини Україну. Обидва земляки дуже втішилися й між ними зав'язалася розмова про любу батьківщину. Варнак просив Шевченка розповісти йому про «нашу чарівну Волинь і Поділля» (див. «Поэмы, повѣсти и разсказы Ш-ка на русскомъ языкѣ», Кіевъ, 1888, ст. 34), а знову Шевченко довідався від земляка про його сумну долю, що завела його з Волини на далеку каторгу. І от, хоч оповідає ніби-то дід-волиняк, але згадки про волинські місцевості такі живі й яскраві, що читачеві ясно стає, що сам поет мусів там бути й бачити їх, що в основі дідових описів лежать власні спомини самого поета. Се тим певніше, що раз-у-раз здибаємо спостереження, які виразно свідчать про їх автора, а саме спостереження характеру історичного й археологічного, які очевидно належать не варнакові, а самому Шевченкові. Вони цілком аналогічні до таких самих спостережень і заміток поетових про лівобережні й київські пам'ятки, що трапляються в сих таки і в инших його російських повістях і нагадують нотатки, які опублікував Новицький [1]), цілком відповідають і інтересам самого поета й тим завданням, які доручала йому комісія. Вже на самому початку «Варнака», описуючи ґрубку в дідовій хаті, нагадує Шевченко свої спостереження з волинського побуту: «Кімнату — каже він — ділила на дві половині замість перегородки вузька довга ґрубка, прикрашена визерунками, що виліпив домашній мистець. Такі ґрубки можна бачити на Волині й Поділлю» (ст. 33).

Оповідаючи про своє минуле, згадує варнак цілу низку волинських місцевостей: с. Вербу, Дубно, Заслав, Корець, Крем'янець, Крем'янецький шлях і гору Бони, Луцьк, Новгородок, Остріг, Почаїв, р. Случ. Очевидно, всі сі місцевості не були для Шевченка порожнім звуком, а він сам там був, сам бачив їх, жив у них. От напр. описує дід, як він ховався в ріжних льохах із своєю бандою, та й каже: «Такий льох був у мене один біля Звенигородки в так званому Братерському лісі. Викопали його, як каже на-

[1]) Порівняй—у «Варнаку» льохи за Київом і з Звенигородці (ст. 52), у «Прогулці»—про Таращу (440), Лисянку (449), Будища (473), Листвен під Черниговом (492), в «Наймичці»—про шлях Ромодан (65—66), «Близнецах»—Переяслав (141, 152), Полтава (168), в «Капитанші»—про Глухів (417—418), «Музиканті»—про прилуцькі пам'ятки (590, 591, 594, 610, 622), в «Княгині»—етнографічні уваги (662).

родній переказ, гайдамаки 1768 р. Другий такий самий льох між Заславом і Острогом, також, здається, гайдамацької роботи, а третій, найбільший — під Київом, за мурами Китаївського манастиря, також у лісі. Се були величезні печери, викопані, здається, за Андрія Боголюбського. На горі, де викопано сі печери, видко й досі сліди земляних укріплень, може, се огорожа його підгородного терему» (ст. 52).

Прочитайте ще опис хутора в гаю під Дубном, де лікувався варнак, і ви переконаєтесь, що сам поет мусів перебувати в такому хуторі й милуватись з нього Карпатами, — так його яскраво змальовано (ст. 55). Тільки мистець-маляр міг пригадати собі по скількох роках той гарний волинський закуток. Так само у варнаковому оповіданню про його подорож по одужанні з Почаєва до Новгородка видно особисті спомини самого поета, що мусів сам ходити тим шляхом. Ось послухайте: «Вертаючися з Почаєва, завернув я до Крем'янця подивитися на королеву Бону та на палац чи кляштор, що тоді ставляли для крем'янецького ліцею. Пером земля тобі, благородний Чацький. Ти любив спокій і просвіту. Ти любив чоловіка так, як любити його заповідав нам Христос. З Крем'янця пішов я через село Верби на Дубно, а з Дубна на Остріг, Корець та Новгородок на береги моєї рідної, моєї прекрасної Случи» (ст. 56).

Подібні згадки бачимо і в другій Шевченковій повісті «Прогулка». В ній поет оповідає про свою подорож, як то він з Київа рушив до Кам'янця, а опісля, «змірявши вдовж і впоперек Волинь і Поділля та діждавшись в Житомирі осінньої грязюки, вернувся благополучно в Київ» (ст. 556). «З Житомира — додає поет при сьому — послав я Степанові Осиповичеві (Прехтелю) пачку городнього й садового насіння, що назбирав у волинських та подільських агрономів, а молодим прекрасним друзям моїм зшиток українських пісень, що записав я від Подолян і Волинян». При кінці повісти, згадуючи, що не послав ще листа Прехтелеві, тішиться, що «догадався послати ноти, книги та ще зошит українських пісень» (ст. 559).

В сій повісті також бачимо зацікавлення Шевченка старовиною. В дорозі він, напр., звертає увагу на дуб, у дуплі котрого стирчало чавунне ядро, на могили, земляні вали, руїни старих замків, порівнюючи бачене тут із тим, що стрічав на Лівобережжі.

От побачивши невеликий земляний чотирикутник, зауважує поет, що він так само виглядає і такий самий завбільшки, «як і на полі коло Листвена під Черниговом, де Мстислав Завзятий різався з єдиноутробним братом своїм Ярославом. Тільки й одміни, що лиственський вал засівається збіжжям, а в сьому забутому історією бастіоні догадливий господар поскладав у стирти зібране з поля збіжжя» (ст. 492).

Приточу ще один уривок дуже цікавий для нас тими думками, які збудила в Шевченку волинська природа й старовина:

«Від берегів тихого Дону до крем'янистих берегів прудкого Дністра той самий ґрунт землі, та сама мова, той самий побут, та сама фізіономія народня, навіть пісні ті самі, мов одної матери діти. А минуле життя сеї купки задумливих дітей великої слов'янської сем'ї не однакове. На ланах Волини й Поділля ви часто милуєтесь мальовничими руїнами стародавніх масивних замків і палаців, колись пишних, як от у Острозі або Корці. В Корці навіть церква, схоронище набальзамованих трупів родини графів Корецьких, сама собою обернулася в руїну. Що-ж говорять, про що свідчать сі похмурі свідки минулого? Про деспотизм та ґабство! Про хлопів та магнатів. Могила на Волині і Поділлі — велика рідкість, а по берегах Дніпра, на Київщині чи Полтавщині, ви не перейдете й верстви полем, що не було-б прикрашене високою могилою, а то й десятком могил, і не побачите ні однісінької руїни на всі три губерні... Що-ж говорять цікавому нащадкові сі часті темні могили на Дніпрових берегах і грандіозні руїни палаців та замків на Дністрових? Вони говорять про рабство й волю. Бідні, малосилі Волинь і Поділля, вони охороняли своїх розпинателів по неприступних замках та пишних палацах. А моя прекрасна, могутня, вільнолюбна Україна туго начиняла своїм вільним та ворожим трупом незчисленні величезні могили. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога деспота під ноги топтала й вільна, нерозтлінна вмирала»... (ст. 493).

Я вмисне навів сі виписки з російських повістей Шевченка, бо-ж се сливе єдині вказівки його шляху, інтересів, праці й роздумувань підчас подорожи по Волині. До сих вказівок можна залучити ще пару инших. А саме припадково заціліли малюнки Шевченкові з сього часу свідчать, що він відвідав Почаїв і змалював там Лавру згідно з дорученням комісії, що був у с. Вербці й Секуні під Ковелем і змалював там старовинні церкви (про се див. у замітці М. Шугурова в цитованій книжці «Киев. Стар.», ст. 318 — 319; малюнки подані в монографії акад. О. Новицького «Т. Шевченко як маляр», Львів — Москва, 1914, вид. Наук. Т-ва ім. Шевченка).

Далі можна згадати ще одну місцевість, де був Шевченко, а саме Вишневець. Бувши в 1905 р. на Волині, чув д-р В. Щурат від старого льокая у вишневецькому замку, що Шевченко відвідував сей замок, жив там кілька день, малював і писав (див. В. Щурат, З життя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914, ст. 24). Се зовсім імовірна річ, бо відвідини таких історичних пам'яток увіходили в плани комісії. Мусів бути Шевченко, очевидно, і в недалекому Берестечку, щоб подивитися власними очима на поле колишньої битви. Ніде сього не занотовано, але не можна не згодитися з д-ром Щуратом, що образ того поля, даний у відомій поезії, написаній на засланню («Ой чого ти почорніло, зеленеє поле»), дише безпосередністю обсервації.

Зіставляючи до купи всі згадані вище назви волинських місцевостей,

матимемо досить докладний ітинерій Шевченка в його подорожі з Кам'янця Подільського на Волинь.

Розуміється, він не повний, не одна місцевість, яку він відвідав, зосталась невідома нам, у всякому разі напрям знаний. Безперечно відвідав він їх далеко більше, а передовсім мусів побачити ті, що були йому на згаданому шляху з Кам'янця до Вишневця, Почаєва й далі на північ, до Ковля. Так само очевидно, що всяких малюнків і записів поробив він далеко більше. Раз, що се входило в завдання комісії, а друге, се лежало просто в його натурі, що відгукувалась на все мальовниче й цікаве чи то красою своєю, чи давниною. Крім праць, роблених на доручення комісії, мусів він — поет і мистець-маляр — робити записи й ескізи й сам для себе, як про се свідчать його-ж таки вказівки про дорожні ескізи хоча-б у згаданій вище повісті «Прогулка» (пор. 548, 553). А як ставився Шевченко до всякого роду записів, свідчать його власні слова в повісті «Музикант», де він згадує, як намалював одного знайомого підчас своєї археологічної подорожи по Полтавщині, «просячи його на користь науки записувати все, що торкається археології і взагалі народнього характеру, а саме: пословиці, приказки, пісні, перекази й таке инше» (ст. 621).

На жаль, усі такі Шевченкові записи, а можна думати, й поезії, бо навряд чи протягом сливе трьох місяців своєї подорожи не написав він ні одного вірша, мабуть запропастилися «во врем'я люте» підчас переполоху, викликаного арештами кирило-методіївців. У всякому разі, поки не знайдуться десь нові матеріяли, що проливали-б світло на волинську добу Шевченкового життя, мимоволі доводиться задовольнитися зібраними вище знахідками.